

ХАРАКТЕРИСТИКА Й АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЕФІНІЦІЙ ДИДАКТИКИ У ПРАЦЯХ С. ГОНЧАРЕНКА

Анотація. У статті на основі опрацювання наукових джерел та наукових праць С. Гончаренка здійснено термінологічний аналіз основних дефініцій дидактики, зокрема таких як «дидактика», «дидактичні принципи», «дидактична структура», «дидактична література» і т. ін. Визначено сутність системної властивості дидактики та компонентів дидактичної системи. Проаналізовано ієрархічність дидактичних понять на основі системного підходу до процесу навчання.

Ключові слова: С. Гончаренко, дидактика, дидактичні поняття, дидактичні принципи.

Аннотация. В статье на основе обработки научных источников и научных работ С. Гончаренко произведен терминологический анализ основных дефиниций дидактики, таких как «дидактика», «дидактические принципы», «дидактическая структура», «дидактическая литература» и др. Определена сущность системного свойства дидактики и компонентов дидактической системы. Проанализирована иерархичность дидактических понятий на основе системного подхода к процессу обучения.

Ключевые слова: С. Гончаренко, дидактика, дидактические понятия, дидактические принципы.

***Characterization and analysis of key definitions didactics
in the works of S. Goncharenko***

Summary. *The paper-based processing of scientific literature and scientific papers produced by S. Goncharenko terminological analysis of the basic definitions of didactics, such as «didactic», «didactic principles», «didactic structure», «didactic literature» and others. The essence of the system property didactics and didactic components of the system. Analyzed hierarchical teaching concepts based on a systematic approach to learning.*

Keywords: *S. Goncharenko, didactics, didactic concepts, didactic principles.*

Постановка проблеми. Дидактика, як і інші науки, перебуває у стадії неперервного оновлення і становлення її наукової термінології. Вироблення чіткої і однозначної системи термінології є необхідною умовою подальшого розвитку дидактики як науки. Це дозволить аналізувати процес навчання за елементами і в системі їх взаємодії, досліджувати системно, повніше і глибше сутність освіти та навчання.

Актуальність та публікації з проблеми дослідження. Аналіз досліджень з даної проблеми свідчить, що в останні десятиріччя питання сучасної дидактики ставали предметом наукових пошуків вітчизняних науковців. Зокрема проблеми дидактики вищої школи розглядали А. Алексюк, А. Бондар, Я. Бурлака, Ф. Науменко, Б. Коротяєв; принципи навчання вивчали В. Євдокімов, А. Зільберштейн, Л. Логінова, В. Лозова та ін. Далеко не всі вчені однаково трактують дефініції дидактики та відносять до неї одні й ті ж самі поняття.

Мета статті. На основі опрацювання наукових джерел та наукових праць С. Гончаренка здійснити термінологічний аналіз дефініцій дидактики, зокрема таких, як «дидактика», «дидактичні принципи», «дидактична структура», «дидактична література» і т. ін.

Виклад основного матеріалу. Дидактику (від грец.: didaktikos – повчаючий) традиційно визначають як відносно самостійну частину педагогіки, яка вивчає зміст, закономірності, принципи і методи освіти і навчання, як загальну теорію і методику навчання [2, с. 26].

Термін «дидактика» вживався вже в педагогічних працях XVII ст. Я. Коменський у «Великій дидактиці» (1657) розробив зміст освіти, дидактичні принципи, методи навчання, вперше обґрунтував класно-урочну систему навчання.

С. Гончаренко розглядав дидактику як частину педагогіки і як наукову дисципліну, яка зосереджує увагу на опрацюванні проблем теорії навчання. У найновішому словнику іноземних слів і виразів дидактика визначена як галузь педагогіки, яка досліджує теоретичні основи освіти і навчання. Вона з'ясовує закономірності засвоєння знань, умінь і навичок, а також формування переконань; визначає обсяг і структуру змісту освіти; вдосконалює методи і організаційні форми навчання. Таким чином, дидактика – це педагогічна теорія навчання, яка дає наукове обґрунтування його змісту, методам і організаційним формам [2, с. 34].

Історіографічний аналіз наукових праць свідчить про відсутність серед учених одностайності у поглядах на дидактичні дефініції, що зумовлено наявністю різних підходів. Крім того, науковці виділяють різну кількість дидактичних понять. Розглянемо це на прикладі кількох педагогічних словників (табл. 1).

Таблиця 1

Різновиди дидактичних термінів у педагогічних словниках

Назви словників	Терміни, поняття
1. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник	Автодидактика, дидактика, дидактична структура заняття
2. Професійна освіта: словник	Автодидактика, дидактика, дидактика виробничого навчання, дидактична

	література, дидактична структура уроку, дидактичні засоби виробничого навчання, дидактичні матеріали, дидактичні принципи, дидактичні принципи виробничого навчання, дидактогенія
3. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник	Дидакта, дидактика, дидактична література, дидактичний матеріал, дидактичні ігри, дидактичні принципи, дидактогенія, дидаскал

Аналізуючи таблицю, робимо висновок про те, що, по-перше, у зазначених вище педагогічних словниках представлено різну кількість дидактичних понять, між тим як проблема розробки й уніфікації понятійно-термінологічного апарату теорії навчання, як справедливо вказував С. Гончаренко, має велике значення [1]. По-друге, проблема уніфікації понятійної системи постає дуже гостро, адже практично не виявлено науковців, котрі б цілком сходилися в поглядах на дидактичні дефініції, або хоча б трактували їх приблизно однаково. По-третє, більшість вітчизняних дидактів є прихильниками «змішаного підходу».

Відповідно при вивченні дидактики доводиться долати термінологічні труднощі, які значною мірою пов'язані з неоднозначністю розуміння сутності провідних понять. Ці міркування дають підставу для розгляду основних понять дидактики.

За визначенням С. Гончаренка, поняття «дидактика» – «...частина педагогіки, яка розробляє теорію освіти й навчання, виховання в процесі навчання. Дидактика науково обґрунтовує зміст освіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання» [3, с. 122]. Автори словника «Професійна освіта» доповнюють – «...дидактика науково обґрунтовує завдання і зміст освіти...» [5, с. 74]. А ось як трактують цей термін науковці у словнику «Освіта дорослих»: «Дидактика – галузь педагогічної науки, що вивчає теорію освіти і

навчання та розкриває сутність і рушійні сили навчання у взаємозв'язку його освітніх, виховних і розвивальних функцій» [4, с. 26].

У словнику «Професійна освіта» знаходимо визначення терміну «автодидактика» – теорія самонавчання особистості» [5, с. 7]. Автори словника «Освіта дорослих» доповнюють: «Автодидактика – це 1) теорія і практика самонавчання особистості, сукупність методичних засобів, які людина використовує у процесі самостійної пізнавальної діяльності; 2) галузь знань про способи саморозвитку, самовдосконалення» [4, с. 5].

Близькими за визначенням суті є й наступні дефініції. Наприклад, С. Гончаренко трактує дидактичні принципи як принципи дидактики, які визначають зміст, організаційні форми й методи навчальної роботи школи згідно з загальними цілями виховання й закономірностями процесу навчання [3, с. 122]. У словнику «Професійна освіта» «дидактичні принципи – вихідні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи відповідно до мети виховання і закономірностей процесу навчання...» [5, с. 75]. Тобто науковці наголошують на тому, що основними дидактичними принципами є: науковість навчання, виховуючий характер навчання, наочність навчання, свідомість і активність у навчанні, міцність засвоєння знань учнів, систематичність і послідовність у навчанні, доступність навчання, індивідуальний підхід до учнів [3, с. 122; 5, с. 75]. Таким чином, науковці акцентують увагу на тому, що застосування принципів навчання є необхідною умовою, яка сприяє підвищенню якості педагогічної діяльності. Дидактичні принципи лежать в основі вивчення всіх дисциплін, значною мірою визначають їх зміст, форми організації, процес і методи навчання. Вони діють на всіх етапах навчання. Згідно з загальними цілями та закономірностями, вони регулюють основні компоненти процесу навчання. Як свідчить

дослідження, склад і зміст дидактичних принципів залежить від специфіки навчальних закладів, від вікових особливостей суб'єктів навчання, від їхньої професійної спрямованості.

Аналізуючи визначення поняття дидактична структура заняття (уроку), знаходимо таке тлумачення: «...це сукупність складових елементів у побудові заняття (уроку), послідовність і кількість яких визначається його навчальною метою, віковими особливостями студентів (дітей), специфікою предмета [4, с. 27]; забезпечує цілеспрямованість і завершеність заняття (уроку)» [5, с. 74].

Базовим поняттям дидактики є також «дидактична література» – «... це література, яка в художній формі виражає наукові, філософські, етичні та інші знання й ідеї. Класичними зразками дидактичної літератури є твори античних авторів: «Труди і дні» Гесіода, «Георгіки» Вергілія, «Мистецтво поезії» Горація, «Про природу речей» Лукреція тощо. Дидактичний характер мала церковно-християнська література Київської Русі» [3, с. 122; 5, с. 74].

На думку С. Гончаренка, дидактичний матеріал – особливий тип наочного навчального посібника, переважно карти, таблиці, набори карток з текстом, цифрами або малюнками, реактиви, рослини, тварини тощо, які роздаються учням для самостійної роботи в класі і вдома або демонструються вчителем перед усім класом. До дидактичних матеріалів належать збірники задач і вправ [3, с. 122]. Такої ж думки дотримуються автори словника «Професійна освіта» [5, с. 75].

У словнику «Професійна освіта», на відміну від інших словників, представлено дидактичні дефініції, що стосуються безпосередньо виробничого навчання – дидактика, дидактичні засоби та дидактичні принципи виробничого навчання. Так, дидактика виробничого навчання – складова дидактики, що розробляє теорію освіти і виховання

майбутніх фахівців. Формується на базі наукового узагальнення матеріалу часткових методик, психології праці, технічних наук. Дидактика виробничого навчання як близька до виробництва враховує і використовує досягнення технічних наук, організації виробництва і особливо наукової організації праці [5, с. 74]. Важливою проблемою дидактики виробничого навчання є опрацювання наукових засад навчання професій, які пов'язані із обслуговуванням нової техніки та нових технологічних процесів.

У зв'язку з цим дидактичні засоби виробничого навчання – робочий інструмент, використовуваний з навчальною метою, діюче обладнання, тренажери, моделі, схеми, набори, колекції, плакати, креслення і малюнки, кіно- і діафільми, письмові інструкції тощо. З дидактичною метою засоби виробничого навчання певним чином організуються в навчально-виробничі бази: навчально-виробничі майстерні, навчальні дільниці, полігони, навчальні господарства [5, с. 75].

Відповідно дидактичні принципи виробничого навчання – вихідні положення, що визначають зміст, організаційні форми, засоби і методи навчання в навчальних закладах профтехосвіти відповідно до загальних цілей освіти і виховання та закономірностей процесу формування професійних умінь, навичок і складних умінь. Діють у кожний момент навчання, у кожній його ланці. Провідними дидактичними принципами виробничого навчання є: виховання і навчання на основі продуктивної праці; навчання на основі формування політехнічних знань, початкових умінь, навичок і складних умінь; науковість у навчанні; систематичність; зв'язок теорії з практикою; свідомість і активність учнів у навчанні; наочність навчання; міцність оволодіння навичками, складними вміннями, поглиблення теоретичних знань; етапність

навчання; оптимальне поєднання навчання в майстернях, лабораторіях, на полігонах та тренажерних пристроях і на виробництві [5, с. 75].

Важливе значення для розкриття дидактики як науки має визначення дефініції «дидактогенія», оскільки зазначена дефініція пов'язана з негативними стосунками між педагогом та учнем. «Дидактогенія (від грец. didaktikos – повчаю і genos – рід) – негативний психічний стан учнів зумовлений порушенням педагогічного такту з боку вчителя; пригнічений настрій через психічну травму на ґрунті навчання» [5, с. 75]. С. Гончаренко значно розширює визначення даного поняття: «Дидактогенія (від грец. didaktikos – повчаю і genos – рід) – викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (педагога, тренера тощо) негативний психічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація і т.д.), який негативно впливає на його діяльність і міжособистісні стосунки. Дидактогенія може бути причиною неврозів. Грубість і нетактовність педагога, надмірно підкреслені дорікання за нездатність до навчання, непоправність у поведінці, бездарність у праці й науках викликають в учня негативні настрої й установки, інколи навіть хворобливого спрямування. Негативним впливам педагога піддаються вразливі, безвільні і недостатньо самостійні учні, із слабким типом нервової системи. Дидактогенія навіює дітям переконаність у своїй нездатності й непоправності поведінки» [3, с. 122].

С. Гончаренко, який відстоював думку, що дидактика є відносно самостійною частиною педагогіки, фактично її підґрунтям, проаналізував ряд термінів, дотичних до дидактики.

Зокрема він акцентує увагу на терміні «дидактичні ігри». Це поняття вчений тлумачить як ігри для навчання й виховання дошкільників і школярів. Дидактичні ігри розвивають сенсорні (чуттєві)

орієнтації дітей (на форму, розміри, колір, розташування предметів у просторі тощо), спостережливість, увагу, пам'ять, мислення, мову, уміння рахувати тощо. Також наголошує на важливому значенні дидактичних ігор для морального виховання: «...Дидактичні ігри сприяють розвитку цілеспрямованості, витримки, самостійності, виробляють вміння діяти згідно з певними нормами тощо» [3, с. 122].

Академік С. Гончаренко дає також визначення дидакти як європейського ярмарку дидактичних засобів, який проводиться кожні два роки в одному з німецьких міст. Дидакта створює умови для зустрічей учителів, науковців, виробників і торговців дидактичними засобами, а також керівників системи освіти, зацікавлених у забезпеченні навчальних закладів сучасними дидактичними засобами. Організуються також симпозіуми та конференції різних груп спеціалістів [3, с. 121-122]. Інформація про дидакту є корисною та цінною для усіх педагогів.

Актуальним у діяльності педагогів є розуміння ними поняття «дидакал» (від грец. *didaskalos*). Це учитель у Стародавній Греції та Візантії [3, с. 122]. Часто дидакалами називали й учителів у братських школах України та греко-латинських школах російської держави XVII століття.

Висновки. Отже, на основі аналізу наукових джерел і наукових праць С. Гончаренка здійснено термінологічний аналіз дидактичних дефініцій, зокрема таких як «дидактика», «дидактичні принципи», «дидактична структура», «дидактична література» і т. ін.

Висвітлення зазначених дефініцій свідчить про широкий кругозір і високу дидактичну компетентність знаменитого педагога, науковця С. Гончаренка.

Література

1. Гончаренко С. У. Дидактичні аспекти освіти дорослих / Семен Гончаренко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / [ред. кол.: Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. та ін.]; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – 2009. – Вип. 1. – С. 67-73.
2. Гончаренко С.У. Теорія навчання: історія і сучасні проблеми. Дидактика і методика: посібник [рукопис] / С. Гончаренко. – К.: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2012. – 266 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене / Семен Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
4. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник / авт.-упор. Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. – 108 с.
5. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін., за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.